
WSCHODNI ROCZNIK HUMANISTYCZNY
TOM XXII (2025), Ng 1
s. 43-59
doi: 10.36121/mmikolajczyk.22.2025.1.043

Marcin Mikołajczyk
ORCID: 0000-0003-0397-7311
(Uniwersytet Kaliski im. Prezydenta Stanisława Wojciechowskiego)

Życie religijne kaliskiej emigracji ukraińskiej w latach 1920-1939 – zarys problematyki

Streszczenie: Artykuł stanowi zarys problematyki życia religijnego internowanych żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej przebywających w latach 1920-1924 w obozach w Kaliszu i Szczypiornie oraz późniejszej ukraińskiej wspólnoty emigracyjnej w Kaliszu do 1939 r. Przedstawiono działalność cerkwi prawosławnych, rolę kapelanów i duchowieństwa, funkcjonowanie bractw religijnych oraz organizację świąt i uroczystości religijno-narodowych. Ważne miejsce zajmuje również opis ukraińskich nekropolii, szczególnie Cmentarza Wojskowego w Szczypiornie, będącego miejscem pochówku setek internowanych i emigrantów. W końcowym okresie działalności wspólnoty ważną funkcję pełnił Komitet Niesienia Pomocy Materialnej Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej, który organizował wsparcie finansowe dla cerkwi, duchowieństwa i chóru. Artykuł ukazuje religię jako istotny czynnik jednoczący i wspierający ukraińską wspólnotę emigracyjną w Polsce.

Tekst oparto na wybranych źródłach archiwalnych (z zasobu Archiwum Państwowego w Kaliszu), prasie z epoki oraz głównie polskiej literaturze przedmiotu, co czyni artykuł przyczynkiem do dalszych, pogłębionych badań.

Słowa kluczowe: Kalisz, Ukraińcy, Stanica, cerkiew prawosławna, bractwa religijne, duchowieństwo prawosławne, cmentarze

Religious life of the ukrainian emigration in Kalisz in the years 1920-1939 – an outline of the issues

Annotation: This article outlines the religious life of interned soldiers of the Ukrainian People's Republic (UNR) Army who were held between 1920 and 1924 in camps in Kalisz and Szczypiorno, as well as that of the later Ukrainian émigré community in Kalisz up to 1939. It examines the activities of Orthodox churches, the role of military chaplains and clergy, the functioning of religious brotherhoods, and the organization of religious and national commemorations. Particular attention is given to Ukrainian cemeteries, especially the Military Cemetery in Szczypiorno, which served as the burial site for hundreds of internees and émigrés. In the later years, a key role was played by the Committee for the Material Support of the Ukrainian Orthodox Church in Ka-

liz, which coordinated financial assistance for the church, clergy, and choir. The article presents religion as a significant unifying and sustaining force within the Ukrainian émigré community in interwar Poland.

The study is based on selected archival sources (including materials from the State Archive in Kalisz), contemporary press, and primarily Polish scholarly literature. As such, it serves as a contribution to further in-depth research on the subject.

Keywords: Kalisz, Ukrainians, Stanitsa, Orthodox church, religious brotherhoods, orthodox clergy, cemeteries

Wprowadzenie

Obecność internowanych żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w Szczypiornie i Kaliszu posiada znaczną literaturę przedmiotu. W szeregu artykułów i publikacji autorstwa zarówno polskich, jak i ukraińskich historyków poruszane były różne aspekty życia i działalności internowanych w Kaliszu ukraińskich żołnierzy. Temat w swoich pracach podjęli przede wszystkim: Włodzimierz Bonusiak¹, Mykhaylo P. Boychak i Rimma M. Lyakina², Julia Golubnicha-Slenchak³, Olena Gumeniuk⁴, Michał Jarnecki⁵, Julian Jaroszewski⁶, Zbigniew Karpus⁷, Aleksander Kolańczuk⁸, Anna Roth⁹,

¹ W. Bonusiak, *Z dziejów ludności ukraińskiej w powiecie kaliskim w latach 1920-1939*, „Zeszyty Naukowe WSP w Rzeszowie” 1993, z. 10, s. 135-144.

² M.P. Boychak, R.M. Lyakina, *Ukraińscy lekarze za granicą (Polska 1920-1924, Czechosłowacja 1922-1940)*, Kalisz 2023.

³ J. Golubnicha-Slenchak, *Potencjał źródłowy materiałów ukraińskiego czasopisma prawosławnego Religijno-Naukowy Wistnyk (Aleksandrów Kujawski-Szczypiorno) w latach 1921-1923*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2020, T. 113, s. 169-186.

⁴ O. Gumeniuk, *Kulturalno-oświatowa działalność w obozach internowanych w Polsce w kontekście ukraińskiej studenckiej emigracji*, „Historia i Polityka” 2014, nr 11, s. 117-124.

⁵ M. Jarnecki, *Kartka z dziejów ukraińskiej emigracji w Kaliszu w połowie lat trzydziestych XX w.*, „Rocznik Kaliski” 2004/2005, T. 30, s. 101-112.

⁶ J. Jaroszewski, *Physical activity of Ukrainian people interned in camps on the territory of the province of Łódź in the years 1920-1938*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2020, t. 3, nr 3, p. 23-40.

⁷ Z. Karpus, *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924*, Toruń 1997; Tenże, *Pobył żołnierzy Ukraińskiej Republiki Ludowej w obozach internowania w Polsce w latach 1920-1924*, [w:] *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*, red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michalak, Toruń 1996, s. 455-464; Tenże, *Stanica Ukraińska w Kaliszu. Centrum ukraińskiego życia społeczno-wojskowego na emigracji w Polsce w latach 1924-1939*, [w:] *Na przelomie stuleci. Naród – Kościół – Państwo w XIX i XX wieku*, red. M. Piotrowski, Lublin 1997, s. 407-414.

⁸ M.in.: A. Kolańczuk, *Internowani żołnierze armii UNR w Kaliszu 1920-1939*, Kalisz-Przemysł-Lwów 1995; Tenże, *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917-1921*, Przemysł 2003; Tenże, *Ukraińcy i ich życie w Kaliszu w latach 1920-1939*, [w:] *Kalisz – miasto otwarte. Mniejszości narodowe i religijne w dziejach Kalisza i ziemi kaliskiej*, red. K. Walczak i E. Andrysiak, Kalisz 2006, s. 80-101.

⁹ A. Roth, *Obóz i stanica ukraińska w Kaliszu po I wojnie światowej*, „Kronika Wielkopolski” 2000, nr 2, s. 55-69.

Jewhen Sinkewycz¹⁰, Ihor Sribniak i Marina Palienko¹¹, Anna Tabaka¹² oraz Emilian Wiszka¹³. Jednak słuszność miał I. Sribniak, który w jednym ze swoich artykułów stwierdził, że:

[...] pojawienie się wszystkich tych publikacji w żaden sposób nie wskazywało na ostateczny status zakończenia badań nad danym tematem, ponieważ na opracowanie i włączenie do obiegu naukowego oczekuje wciąż ogromna ilość archiwalnych dokumentów, zgromadzonych, zarówno na Ukrainie, jak i w Polsce. Równie ważnym zadaniem wydaje się być także prezentacja różnych aspektów życia i działalności internowanych żołnierzy Armii URL – zarówno podczas ich pobytu w obozie, jak i w okresie funkcjonowania w Kaliszu „Ukraińskiej Stancy”¹⁴.

Bez wątpienia do zagadnień, które wciąż wymagają osobnego opracowania należy życie religijne kaliskiej emigracji ukraińskiej. Warto zaznaczyć, że temat ten został przeanalizowany przez Zofię Waszkiewicz¹⁵ i Emilianę Wiszkę¹⁶ w kontekście Obozu Internowanych nr 6 w Aleksandrowie Kujawskim, natomiast w odniesieniu do Kalisza pojawia się jedynie marginalnie w publikacjach wyżej wspomnianych badaczy. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na ukraińskie opracowania, w tym m.in. artykuł Володимира Зілінського pt. *Нариси історії української церкви Св. Покрови в м. Калиш (за матеріалами Центрального державного історичного архіву України у Львові)*¹⁷, opar-

¹⁰ J. Synkewicz, *Ukraińscy emigranci polityczni w Kaliszu i Piotrkowie Trybunalskim w latach 1920-1930 w świetle źródeł archiwalnych*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2024, nr 1, s. 166-185.

¹¹ M.in.: I. Sribniak, M. Palienko, *Placówki oświatowe Ukraińskiej Armii Ludowej w obozie internowania w Szczypiornie w latach 1922-1923. Na podstawie obozowego czasopisma „Ukraiński Surmacz”, „Polonia Maior Orientalis” 2023, T. 10, s. 115-125; I. Sribniak, M. Palienko, *Sport w obozowej codzienności internowanych żołnierzy armii Ukraińskiej Republiki Ludowej (Strzałkowo-Kalisz-Szczypiorno) 1921-1922 r.*, „Polonia Maior Orientalis” 2022, T. 9, s. 117-128; M. Palienko M., I. Sribniak, *Życie codzienne internowanych żołnierzy Armii URL w Kaliszu w latach 1921-1924 (według materiałów z archiwów polskich i ukraińskich)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2020, T. 13, s. 185-202.*

¹² A. Tabaka, *Fotografie z życia parafii prawosławnej w Kaliszu okresu międzywojennego. Album o. Hermana Kariakina ze zbiorów Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej w Kaliszu jako źródło do badań historii społeczno-politycznej*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 2023, Nr 23, s. 155-175.

¹³ E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939*, Toruń 2005; Tenże, *Prasa obozowa żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Kaliszu i Szczypiornie w latach 1920-1924*, „Rocznik Kaliski” 1996/1997, T. 26, s. 153-168; Tenże, *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, Toruń 2001; Tenże, *Stanica Ukraińska w Kaliszu (1924-1939)*, [w:] *Polska – Ukraina. Osadczuk*, red. B. Berdychowska, O. Hnatiuk, Lublin, 2007, s. 137-180.

¹⁴ Sribniak I., *Kalisz – centrum życia społeczno-politycznego ukraińskich kombatantów w Polsce (w pierwszej połowie lat 20.)*: na podstawie nowo odkrytych materiałów z polskich i ukraińskich archiwów, [w:] *Ukraina i Polska: drogi relacji między państwami*. Zbiór artykułów naukowych z okazji 100-lecia nawiązania polsko-ukraińskich stosunków dyplomatycznych, red. I. Matiasz, Kijów 2019, s. 108.

¹⁵ Z. Waszkiewicz, *Życie religijne w Obozie Internowanych nr 6 w Aleksandrowie Kujawskim w 1921 roku*, [w:] *Aleksandrów Kujawski. Obozy jeńców i internowanych 1918-1921. Część 1: Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008, s. 91-97.

¹⁶ E. Wiszka, *Szóstka Strzelecka. Szóstka Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Formowanie – szlak bojowy – internowanie 1920-1924*, Toruń 2012, s. 262-265.

¹⁷ B. Зілінський, *Нариси історії української церкви Св. Покрови в м. Калиш (за матеріалами Центрального державного історичного архіву України у Львові)*, „Історія релігій в Україні: науковий

ty na materiałach z Centralnego Państwowego Archiwum Historycznego Ukrainy we Lwowie, który stanowi cenny punkt odniesienia dla dalszych badań.

Internowanie ukraińskich żołnierzy w obozach zostało uregulowane instrukcją Ministerstwa Spraw Wojskowych z grudnia 1920 r., która określała zasady funkcjonowania internowanych oraz ich organizacji wewnętrznej. Dokument ten umożliwił zachowanie dotychczasowej struktury taktycznej oraz utrzymanie władzy dyscyplinarnej dowódców nad podległymi im żołnierzami. Ponadto zapewniono internowanym swobodę działalności oświatowej, kulturalnej i wydawniczej¹⁸, co sprzyjało intensywnemu rozwojowi życia religijnego. We wszystkich obozach funkcjonowały cerkwie prawosławne, a w niektórych powstały również aktywnie działające bractwa religijne. Taka polityka władz II Rzeczypospolitej wynikała z świadomości potrzeby zapewnienia internowanym odpowiednich warunków do praktyk religijnych, pomimo braku formalnego zobowiązania, wynikającego z konwencji haskiej z 1907 r.¹⁹ Obozy w Kaliszu i Szczypiornie, a następnie kaliska Stanica, już od momentu ich utworzenia, stały się kluczowym ośrodkiem życia narodowego, kulturalnego i religijnego ukraińskiej emigracji w Polsce, odgrywając istotną rolę w integracji tej społeczności.

Likwidacja obozów internowanych w Kaliszu i Szczypiornie, przeprowadzona w 1924 r., stanowiła wyraźną cezurę w dziejach ukraińskiej społeczności w Polsce. Od tego momentu dawni żołnierze Armii URL i członkowie ich rodzin przestali być traktowani jako osoby internowane, podlegające jurysdykcji wojskowej II Rzeczypospolitej, a uzyskali status emigrantów politycznych, przebywających na terytorium Polski z powodów politycznych, na mocy porozumień międzynarodowych oraz decyzji władz RP. W praktyce oznaczało to przejście ze struktury podporządkowanej Ministerstwu Spraw Wojskowych pod opiekę cywilną, realizowaną przez ukraińskie organizacje samopomocowe, na czele z Ukraińskim Komitetem Centralnym. Miało to także wpływ na życie religijne – dawna cerkiew obozowa św. Pokrowy zachowała swoje funkcje kultowe, lecz od tej pory pełniła rolę kaplicy wspólnoty emigracyjnej, a duchowni działali już poza strukturą wojskową, kontynuując jednak tradycje duszpasterstwa Armii URL.

Niniejszy tekst ma charakter szkicu – stanowi jedynie zarys problematyki życia religijnego ukraińskiej emigracji w Kaliszu w latach 1920-1939. Jego celem jest wstępna analiza roli religii w kształtowaniu tożsamości narodowej, społecznej i kulturowej tej grupy. Podjęto próbę charakterystyki podstawowych struktur organizacyjnych życia religijnego, działalności cerkwi prawosławnej oraz funkcjonowania bractw religijnych i innych inicjatyw o charakterze duchowym.

W opracowaniu tematu zastosowano przede wszystkim metodę analizy i krytyki literatury naukowej – głównie polskojęzycznej. W mniejszym zakresie wykorzystano metodę źródłoznawczą i metodę archiwalną. Należy podkreślić, że baza źródłowa wykorzystana w niniejszym artykule jest ograniczona – nie uwzględnia m.in. ukraińskiej prasy emigracyjnej, wspomnień ani szerszego zasobu ukraińskich materiałów

щорічник” 2014, Кн. 1, с. 709-725.

¹⁸ Z. Karpus, *Pobyt żołnierzy Ukraińskiej Republiki Ludowej w obozach internowania w Polsce...*, s. 457.

¹⁹ Z. Waszkiewicz, dz. cyt., s. 92.

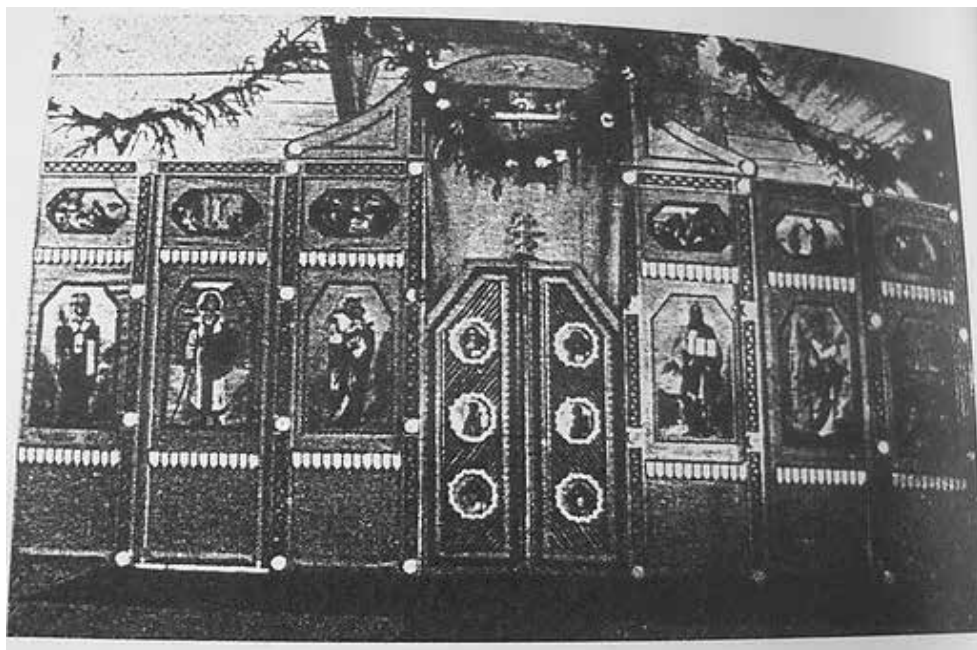
archiwalnych. Autor zdaje sobie sprawę, że pogłębiona analiza tej problematyki wymaga dalszych badań opartych na szerszej i bardziej zróżnicowanej bazie źródłowej.

Cerkwie

Pierwsze formacje ukraińskiej armii skierowane do Kalisza przybyły 6 grudnia 1920 r. i zgromadzone zostały w obozie nr 10. Z kolei obóz w Szczypiornie (nr 5) obsadzony został jesienią 1921 r. Jak podaje A. Kolańczuk, według stanu na 25 lutego 1921 r. w obu tych miejscach przebywało 9 740 internowanych i jeńców²⁰.

Po trudnych początkach, życie codzienne internowanych stopniowo normalizowało się. Już pod koniec grudnia 1920 lub, co bardziej prawdopodobne na początku 1921 r.²¹ w obozie nr 10 część jednego z baraków przeznaczono na obozową cerkiew, która została wyposażona w niezbędny ikonostas i utensylia wykonane przez przebywających w obozie Ukraińców²². W Szczypiornie cerkiew funkcjonowała już od czasów przebywania w obozie jeńców rosyjskich. Po likwidacji obozu w Aleksandrowie Kujawskim, cerkiew wyposażono w przywieziony stamtąd ikonostas. Oba miejsca modlitwy nosiły wezwanie św. Pokrowy – Opieki Matki Bożej.

Ikonostas w cerkwi obozowej w Szczypiornie przywieziony z Aleksandrowa Kujawskiego.

Źródło: Wikimedia

²⁰ A. Kolańczuk, *Ukraińcy i ich życie w Kaliszu...*, s. 86.

²¹ В. Зілінський, *Нариси історії української церкви Св. Покрови в м. Калиш...*, с. 710.

²² I. Sribniak, dz. cyt., s. 110.

Ze względu na obecność w obozie licznej grupy inwalidów wojennych, przygotowano na cerkiew szpitalną jeden z baraków obozowych. Kaplica nosiła wezwanie św. Pantelejmona, uznawanego w tradycji prawosławnej za „bezinteresownego lekarza” – jednego z tych świętych, którzy nie pobierali zapłaty za leczenie i słynęli z cudownych uzdrowień.

Wnętrze stanicznej cerkwi w Kaliszu.

Źródło: Muzeum Okręgowe w Kaliszu, MOZK/H/6518, s. 35

Trzeba wspomnieć również, że dzięki wsparciu proboszcza z Wielunia, ks. Jana Kowalenki, który obsługiwał miejscową parafię prawosławną, pierwsze nabożeństwa odbywały się za zgodą władz w kaliskim soborze oraz w prywatnym budynku należącym do Michała Dobriaka – byłego oficera policji gubernialnej i bliskiego przyjaciela Naczelnego Kapelana WP dla prawosławnych, ks. pułkownika Bazylego Martysza. Dzięki życzliwości ks. Kowalenki oraz miejscowych władz, liturgie odprawiane przez kapelanów armii ukraińskiej mogły odbywać się w obu lokalizacjach, przy akompaniamencie chóru wojskowego pod dyrekcją Kosti Łewyckiego. Jednak po przeniesieniu duchownego z Wielunia do Warszawy, miejscowa społeczność prawosławna narodowości rosyjskiej sprzeciwiła się odprawianiu nabożeństw w języku starocerkiewnym z ukraińską wymową, co doprowadziło do zawieszenia działalności duszpasterskiej²³. Sytuacja unormowała się w 1924 r., kiedy to kaliską parafię objął ks. Herman Kariakin²⁴. Od tego momentu duchowni obu cerkwi utrzymywali harmonijną współpracę.

Funkcjonująca od 1921 r. cerkiew obozowa, a od 1924 r. cerkiew staniczna, pełniła rolę ośrodka religijnego nie tylko dla mieszkańców Stanicy, ale także dla społeczności prawosławnej z okolicznych miejscowości, takich jak Szczypiorno czy Skalmierzyce. Nabożeństwa odprawiano w niedziele i święta, przy akompaniamencie niewielkiego chóru. Wnętrze cerkwi zdobiły ikony pochodzące z polowych świątyń wszystkich dywizji Armii URL.

Powstała na bazie obozowej kaplicy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej cerkiew, funkcjonująca po 1924 r. w strukturze tzw. Stanicy Kaliskiej, nie posiadała statusu kanonicznej parafii w rozumieniu organizacyjnym Polskiego Autokefalicznego Kościoła Prawosławnego (PAKP). Jej działalność miała charakter półformalny i opierała się na wewnętrznych regulacjach wspólnoty emigracyjnej, stanowiąc przykład tzw. „cerkwi stanicznej” – świątyni lokalnej, służącej wyłącznie potrzebom ukraińskiej diaspory.

Cerkiew pozostawała pod zarządem lokalnej administracji ukraińskiej, tj. Zarządu Stanicy, który ustalał zasady jej funkcjonowania, obsadę personalną oraz zakres i częstotliwość nabożeństw. Potwierdza to zachowany dokument pt. *Projekt instrukcji dla kierowania staniczną cerkwią św. Pokrowy* z 24 stycznia 1934 r., regulujący szczegółowo kompetencje proboszcza oraz organu świeckiego²⁵. Zarząd decydował m.in. o terminach nabożeństw i zatrudnieniu pracowników cerkiewnych, a także miał prawo zlecać odprawianie nabożeństw na rzecz wspólnoty bez honorarium.

Duchowni

24 kwietnia 1919 r. pięć wyznań niekatolickich, w tym prawosławie, zostało wyłączonych spod administracji rzymskokatolickiego biskupa polowego Wojska Pol-

²³ A. Kolańczuk, *Internowani żołnierze Armii UNR...*, s. 61-62; Tenże, *Ukraińcy i ich życie w Kaliszu...*, s. 86.

²⁴ Szerzej na temat duchownego zob.: A. Tabaka, *Fotografie z życia parafii prawosławnej w Kaliszu...*, s. 155-175.

²⁵ B. Зілінський, dz. cyt., c. 712.

skiego. Organizacja duszpasterstwa prawosławnego została powierzona Głównemu Urzędowi Duszpasterskiemu Wyznania Prawosławnego, kierowanemu przez protoprezbitera WP ks. Bazylego Martysza oraz władzom Cerkwi prawosławnej w Polsce, które otrzymały kompetencje do tworzenia korpusu kapelanów wojskowych. Metropolita prawosławny Jerzy (Heorhij) złożył w tej sprawie wnioski, który został pozytywnie rozpatrzony przez ministra wyznań religijnych, co umożliwiło powołanie placówki kulturalno-oświatowej kształcącej kapelanów wojskowych. Wiosną 1921 r. taka placówka została utworzona w obozie w Kaliszu. Jej opiekunem został generał Aleksander Zahrodski, natomiast kierownictwo objął szef Głównego Zarządu Korpusu Kapelanów armii URL, ks. Pawło Paszczewski²⁶. Edukacją objęto kilkaset osób, w tym także osoby spoza grona internowanych, które wyraziły zgodę na objęcie w przyszłości obozowych cerkwi. Wśród pierwszych absolwentów kursów byli między innymi przyszli kapelani kaliskich cerkwi obozowych.

Od 1921 r. organizatorem i duszpasterzem w cerkwi obozowej w Szczypiornie był ks. Petro Biłon z 6. Dywizji Siczowej. Urodzony 4 stycznia 1879 r. w Wasylkowie koło Kijowa, podczas wojny pełnił funkcję naczelnika kancelarii Floty Powietrznej URL. Jesienią 1920 r. trafił do obozu internowanych w Aleksandrowie Kujawskim, a na początku 1921 r. ukończył kurs kapelanów wojskowych w Kaliszu i przyjął święcenia w Grodnie. W Szczypiornie, oprócz posługi duszpasterskiej, współprowadził z J. Baczyńskim Towarzystwo Wydawnicze „Do Światła”. W 1924 r. wyemigrował do Kanady, a później do Stanów Zjednoczonych, gdzie zamieszkał w Pittsburgu. Był tam zastępcą kierownika Konsystorza Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej w USA i redaktorem „Dniepru”. Zmarł 7 sierpnia 1959 r.²⁷

Duchowni odprawiający w cerkwi stanicznej wywodzili się z kręgu dawnych kapelanów wojskowych Armii URL, ich działalność w latach 30. XX w. miała już charakter czysto cywilny. Relacje z władzami cerkiewnymi PAKP miały formę doraźną i nieformalną – cerkiew nie figurowała w oficjalnych wykazach parafii ani nie była częścią struktur diecezjalnych, co potwierdza jej całkowite uzależnienie od mechanizmów samopomocy emigracyjnej.

W 1924 r. z Kalisza wyjechali niemal wszyscy wojskowi kapelani, pozostawiając jedynie diakona Hryhorija (Grzegorza) Bunia²⁸, który ukończył kursy duszpasterskie podczas pobytu w obozie internowanych i został wyświęcony 31 lipca 1922 r. W związku z tym od września 1924 r. wszystkie obowiązki duszpasterskie w Stancyi przejął zakonnik o. Dmytro (Dmitry) Mahan, były oficer Armii URL, który sprawował posługę do końca 1927 r. i przeniósł się do Bydgoszczy.

W następnym roku kapelanem stancyi został o. Ilarion (Hilarion) Bryndzan²⁹,

²⁶ Z. Waszkiewicz, dz. cyt., s. 93.

²⁷ E. Wiszka, *Szósta Strzelecka...*, s. 341.

²⁸ Urodził się 17 listopada 1882 r. w miejscowości Wielka Krucza (Połtawa). Po wyjeździe z Kalisza był psalmistą w cerkwi w Mizuryńcach (powiat Krzemieniec), drugi psalmista cerkwi Radoszówka; proboszcz parafii Zbereże (dekanat Włodawa), Brus-Wytyczno (dekanat Lubień), Leszczany (dekanat Wojsławice), zob.: G. Sosna, A. Troc-Sosna, *Hierarchia, kler i pracownicy Kościoła prawosławnego w XIX-XXI wieku w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej*, Warszawa-Bielsk Podlaski 2017, s. 161.

²⁹ Urodził się 19 stycznia 1888 r. w Szczerowcach na Bukowinie. Ukończył fakultet teologiczny

pełniący swoje obowiązki do 1932 r., kiedy to powierzono mu „wysokie stanowisko na duchowno-oświatowej niwie” – prezesurę Ukraińskiej Rady Szkolnej we Francji. To między innymi staraniem tego duchownego w Stanicy 1 października 1929 r., po raz pierwszy urządzono cerkiewne święto, połączone ze świętem 1. Dywizji Zaporoskiej. Jego następcą został o. Iwan Weliwczenko, który jeszcze przed wyświęceniem w cerkwi metropolitalnej w Warszawie w 1932 r. ukończył kursy duszpasterskie w kaliskim obozie jako były żołnierz Samodzielnej Dywizji Konnej. Jednak na skutek konfliktu we wspólnocie cerkiewnej został w 1935 r., na wniosek Zarządu Głównego Ukraińskiego Komitetu Centralnego, przeniesiony do wsi Hola w powiecie włodawskim³⁰. Nowym duchownym „Świątopokrowskiej kozackiej cerkwi” został o. Borys Jakubowski, który rozpoczął posługę w 1935 r. i sprawował ją co najmniej do 1938 r. Kapłan w lutym 1935 r. uroczyście poświęcił sztandar Związku Ukrainek Emigrantek. W roku szkolnym 1938/1939 funkcję nauczyciela religii w stanicznej szkole im. S. Petlury pełnił o. W. Baranowski, który – jak przypuszcza Emilian Wiszka – mógł być w tym czasie również duszpasterzem cerkwi³¹.

Ostatnim kapelanem stancyi był o. Lazar Woroniuk. Duchowny urodził się 10 lipca 1895 r. we wsi Welyka Muksza (Велика Мукша), w guberni podolskiej. W 1915 r. wraz z rodzicami został deportowany w głąb Rosji. W 1917 r. przebywając w okolicach Połtawy, wstąpił do armii ukraińskiej, w której walczył do jesieni 1918 r., kiedy to wstąpił na Wydział Teologii Prawosławnej Ukraińskiego Uniwersytetu Państwowego w Kamieńcu Podolskim. Dwa lata później, ponownie wstąpił do armii URL. Po internowaniu znalazł się w kaliskim obozie. W 1922 r. po ukończeniu skróconego kursu kapelanów wojskowych, przebywał w obozie w Strzałkowie, a od 1923 r. w Szczypiornie. Zmarł 19 grudnia 1944 r. i został pochowany na Cmentarzu Wojskowym w podkaliskim Majkowie³².

W cerkwi szpitalnej posługę pełnił ks. Dmytro Zalizniak. Psalmistą przez cały czas funkcjonowania kaplicy stanicznej był H. Buń.

Warunki materialne duchownych pełniących posługę wśród internowanych żołnierzy Armii URL w Kaliszu i Szczypiornie, a następnie w Stanicy Kaliskiej, były trudne i niestabilne. Już w okresie internowania większość kapelanów nie otrzymywała regularnego wynagrodzenia, a ich utrzymanie opierało się głównie na wsparciu wspólnoty oraz doraźnych decyzjach kierownictwa obozu. Jak wynika z przywołanego wcześniej *Projektu instrukcji*, duchowni nie otrzymywali stałego wynagrodzenia za nabożeństwa zamawiane przez Zarząd – odprowadzali je nieodpłatnie jako służbę na rzecz wspólnoty. Wynagrodzenie przysługiwało im wyłącznie za indywidualne nabożeństwa zamawiane przez wiernych, jednak wspólnota składała się głównie z osób ubogich, które nie były najczęściej w stanie pokrywać kosztów usług religijnych. Kapelani mieszkali w wydzielonym pomieszczeniu w jednym z baraków, otrzy-

w Czerniowcach. Świecenia kapłańskie otrzymał 3 sierpnia 1912 r., zob.: G. Sosna, A. Troc-Sosna, dz. cyt., s. 155.

³⁰ Szerzej na temat zatargu zob.: M. Jarnecki, *Kartka z dziejów ukraińskiej emigracji w Kaliszu w połowie lat trzydziestych XX w.*, „Rocznik Kaliski” 2004/2005, T. 30, s. 102-104.

³¹ E. Wiszka, *Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939*, Toruń 2005, s. 330.

³² A. Kolańczuk, *Nekropolie i groby...*, s. 278-279.

mywali niewielki przydział żywnościowy oraz stałą miesięczną pensję w wysokości 30 zł, wypłacaną przez Zarząd Stacji. Dodatkowym źródłem wsparcia była pomoc metropolii, która przekazywała duchownym 50 zł miesięcznie³³.

Bractwa prawosławne

Obok duchowieństwa, istotną rolę w kształtowaniu życia religijnego internowanych odgrywały Bractwa św. Cyryla i Metodego oraz św. Pokrowy. Na czele tych organizacji w Kaliszu stał generał Wsewołod Petriw, natomiast koordynacją działalności religijnej zajmowała się powołana 9 stycznia 1922 r. na Zjeździe Delegatów Wojskowa Rada Bractw. W jej skład wchodził: protojerj Pawło Paszczewski (przewodniczący), protojerj Nykandr Nykytiuk (zastępca), ks. P. Biłon (skarbnik), ks. pułkownik Wasyl Warwariw (sekretarz) oraz doradcy – generałowie Wołodymyr Olszewski i Ołeksander Porochowszczykow. Celem Rady było koordynowanie organizacji życia religijnego w obozach internowanych i angażowanie do tej działalności jak największej liczby osadzonych.

Członkami honorowymi bractw w poszczególnych dywizjach byli ich dowódcy, natomiast do głównych zadań tych organizacji należało wspieranie przygotowań do nabożeństw, wyposażanie obozowych cerkwi, organizowanie wykładów o tematyce religijnej, prowadzenie lekcji religii w funkcjonujących szkołach, pozyskiwanie środków finansowych oraz wydawanie i popularyzacja literatury religijnej³⁴.

Bractwo św. Pokrowy powstało pierwotnie w obozie w Aleksandrowie Kujawskim z inicjatywy ks. P. Biłona i wraz z internowanymi zostało przeniesione do Kalisza. Natomiast 21 stycznia 1922 r. do obozu w Kaliszu przybyli członkowie Bractwa prawosławnego Świętych Cyryla i Metodego z Częstochowy i Tarnowa. Po zapoznaniu się z miejscowym życiem obozowym i jego potrzebami duchowymi postanowili założyć tam własne bractwo. 26 stycznia 1922 r. w siedzibie Sztabu Generalnego odbyło się zebranie, na którym ustalono plan działalności, obejmujący m.in.: tłumaczenie Pisma Świętego na język ukraiński, utworzenie chóru oraz biblioteki dzieł o tematyce duchowej i moralnej, a także współpracę z Bractwem św. Pokrowy. Zachowała się lista 53 członków kaliskiego Bractwa św. Cyryla i Metodego, do których należeli m.in. generał W. Petriw, Mykoła Janczewski i Sergij Kulżyński, a także atamanowie i pułkownicy³⁵.

Pierwsze na świecie prawosławne czasopismo w języku ukraińskim „Religijno-naukowy wistnik”

Jak wspomniano wcześniej, działalność wydawnicza stanowiła istotny aspekt aktywności bractw prawosławnych, a jej najbardziej znaczącym przejawem było powstanie pierwszego na świecie prawosławnego czasopisma w języku ukraińskim – „Religijno-Naukowego Wistnika”. Periodyk ten był inicjatywą Bractwa św. Pokrowy przy 6. Siczowej Dywizji Strzeleckiej Armii URL, internowanej najpierw w Aleksan-

³³ В. Зілінський, dz. cyt., c. 715.

³⁴ Tenże, *Ukraińcy i ich życie w Kaliszu...*, s. 88-89; Tenże, *Internowani żołnierze...*, s. 28-29.

³⁵ M.P. Boychak, R.M. Lyakina, *Ukraińscy lekarze za granicą...*, s. 119-122.

drowie Kujawskim, a następnie w Szczypiornie. Jego założycielem i głównym inicjatorem był ks. P. Bilon.

Zgodnie z analizą Julii Golubniczej-Slenchak³⁶, czasopismo miało na celu przeciwdziałanie duchowemu kryzysowi, który dotknął internowanych żołnierzy Armii URL oraz ukraińskich emigrantów politycznych. Redakcja zdawała sobie sprawę z trudnej sytuacji tych grup – zmuszonych do życia na obczyźnie, często pozbawionych podstawowych środków materialnych i przeżywających głęboki kryzys moralny związany z opuszczeniem ojczyzny. Wobec tych wyzwań „Religijno-Naukowy Wistnyk” miał pełnić rolę duchowego wsparcia i umacniania tożsamości religijnej.

W latach 1921-1923 ukazało się piętnaście numerów pisma. Czasopismo kolportowano w obozach internowanych, a także w ukraińskich księgarniach w Łucku, Krzemieńcu, Kowlu, Ostrogu, Dubnie i Włodzimierzu Wołyńskim. Od drugiego numeru wprowadzono również możliwość prenumeraty w kilku krajach Europy Zachodniej.

Tematyka artykułów publikowanych na łamach czasopisma obejmowała szeroki zakres zagadnień religijnych. Szczególną wartość poznawczą miały opracowania porównawcze, w których autorzy analizowali doktryny różnych wyznań chrześcijańskich, zestawiając je z prawosławiem oraz podejmując próby ich racjonalnej interpretacji. Publikowano również teksty dotyczące relacji katolicyzmu i protestantyzmu, a także szeroko omawiano sytuację Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej, jej położenie na Ukrainie i walkę o autokefalię. Ważne miejsce zajmowały artykuły o charakterze religijno-filozoficznym, a niekiedy także rozprawy historyczne analizujące społeczno-religijne aspekty życia w Europie.

W periodyku funkcjonowały stałe rubryki, takie jak *Kronika* i *Kronika zagraniczna*, relacjonujące bieżące wydarzenia z życia różnych Kościołów narodowych. Publikowano także recenzje i omówienia literatury religijnej, zarówno tej wydawanej na ziemiach ukraińskich, jak i tworzonej przez ukraińską emigrację.

Wydawanie „Religijno-Naukowego Wistnika” zakończyło się jesienią 1923 r., wraz z likwidacją obozu w Szczypiornie.

Komitet niesienia pomocy materialnej ukraińskiej cerkwi prawosławnej w Kaliszu

Wobec narastających trudności finansowych cerkwi w Stanicy Ukraińskiej w Kaliszu, 21 lutego 1932 r. powołano Tymczasowy Komitet Parafialny, którego zadaniem było wsparcie materialne cerkwi i duchowieństwa³⁷. Rok później przewodnictwo nad Komitetem objął gen. Hawryło Bazylski, który kierował jego pracami w kolejnych latach.

Sytuacja finansowa cerkwi uległa pogorszeniu w 1937 r., gdy Ministerstwo Pracy i Opieki Społecznej zredukowało dotacje na utrzymanie Stanicy. Wobec tego, 3 sierpnia 1937 r., przy ulicy Dobrzeckiej 25 odbyło się zebranie organizacyjne Komitetu Opieki

³⁶ J. Golubnicza-Slenchak, *Potencjał źródłowy materiałów ukraińskiego czasopisma prawosławnego...*, s. 169-186.

³⁷ Archiwum Państwowe w Kaliszu (dalej: APK), Starostwo Powiatowe w Kaliszu 1918-1939, sygn. 214, k. 5.

nad Ukraińską Cerkwią Prawosławną w Stanicy Ukraińskiej w Kaliszu. Inicjatorem spotkania był Semen Skrypka, który wyjaśnił, że wprowadzone przez władze administracyjne zmiany w funkcjonowaniu Stanicy oraz odebranie wsparcia państwowego na utrzymanie cerkwi zmusiły społeczność ukraińską do podjęcia działań na rzecz jej ochrony³⁸.

W skład Komitetu weszli przedstawiciele czterech miejscowych organizacji ukraińskich: S. Skrypka (Kaliski Oddział Ukraińskiego Komitetu Centralnego), Mikołaj Charytonenko (Towarzystwo Żołnierzy Byłej Armii URL), Mikołaj Szramenko (Związek Inwalidów Wojennych) i Aleksander Koźma (Towarzystwo Pomocy Emigrantom z Ukrainy).

Zgodnie z zatwierdzonym regulaminem, Komitet Niesienia Pomocy Materialnej Ukraińskiej Cerkwi Prawosławnej w Kaliszu miał za zadanie zapewnienie środków finansowych na utrzymanie cerkwi, duchowieństwa i chóru. Aby pozyskać fundusze, organizacja miała prawo zwracać się o wsparcie do władz, organizacji i osób prywatnych, a także organizować różnego rodzaju wydarzenia, takie jak przedstawienia, koncerty, odczyty czy zbiórki publiczne³⁹.

Najważniejsze wydarzenia w życiu wspólnoty

Niezwykle istotną rolę w życiu internowanych odgrywały uroczyste obchody świąt religijnych i rocznic ważnych wydarzeń historycznych. Obchody świąt religijnych miały szczególne znaczenie dla społeczności internowanych Ukraińców. Boże Narodzenie, Wielkanoc czy święta patronalne gromadziły wiernych na wspólnych modlitwach i liturgiach, które podtrzymywały morale internowanych oraz pozwalały im pielęgnować własne tradycje w warunkach obozowych. Istotnym wydarzeniem były również uroczystości związane z modlitwami za poległych żołnierzy oraz rocznicami ważnych wydarzeń narodowych. Poniżej przedstawiono pokrótce najważniejsze z nich.

1 października 1929 r. staraniem o. I. Bryndzana oraz prezesa Bractwa św. Pokrowy płk. Mychajła Prychod'ki w Stanicy po raz pierwszy urządzono cerkiewne święto. Połączono je ze świętem Pierwszej Dywizji Zaporoskiej. Na uroczystości zaproszono kapelana byłej Armii URL P. Paszczewskiego, proboszcza parafii łódzkiej o. Teodora Walikowskiego oraz o. Hermana Kariakina. Prócz nabożeństw odbył się pochód z chorągwiami i sztandarami organizacji.

Niezwykle podniosłe obchodzono w Stanicy dziesiątą rocznicę śmierci atamana S. Petlury. Uroczystości zaplanowano na dwa dni – 24-25 maja. Pierwszego dnia odbyła się żałobna akademie w garnizonowym kasynie. Na dzień drugi zaplanowano główne uroczystości, które tak zostały zrelacjonowane na łamach „Echa Kaliskiego Ilustrowanego”:

Dzień 25 maja jest dniem tragedii narodu ukraińskiego, rocznicą żałoby narodowej – toteż z samego rana Stanicę zaczęły napełniać rzeszę emigrantów ukraiń-

³⁸ Tamże, sygn. 187, k. 65.

³⁹ Tamże, sygn. 187, k. 13-14.

skich, którzy z najdalszych okolic pow.[iatu] kaliskiego przyjechali w tym dniu do Stancy, aby wspólnie uczcić pamięć Tego, który złożył największą ofiarę w walce o swój naród.

O godz.[inie] 12-iej, koło pomnika, ufundowanego przez mieszkańców Stancy na pamiątkę pobytu w niej w r. 1921 dwóch wielkich wodzów – Pierwszego Marszałka Polski Józefa Piłsudskiego i Głównego Atamana U.R.L. S. Petlury, przy pięknie przystrojonym ołtarzu odbyło się nabożeństwo żałobne, celebrowane przez miejscowego proboszcza parafii stanicznej ks. B. Jakubowskiego.

Imponujący to był widok. Olbrzymi tłum, przeplatany barwnymi strojami narodowymi kobiet i dzieci, trzymając zapalone świece, zamarł w bezruchu. Naokoło pomnika ustawiły się liczne delegacje wszystkich dywizji ukr.[aińskich] z wiencami z żywego kwiecia. Śliczny był wieniec z liści czarnego dębu, złożony przez dowódcę 1-iej dywizji zaporozkiej p.[ana] gen. Bryg. G. Bazilskiego.

Po nabożeństwie rozeszli się w skupieniu mieszkańcy Stancy, lecz nie poszli daleko, a zgromadziwszy się niedaleko pomnika, wspominali nie tak dawne dzieje – dni chwały i klęski [...].

Niepostrzeżenie mijał czas.

Znów żałośnie odezwały się dzwony stanicznej cerkiewki, a niewielki plac przed pomnikiem zajaśniał rojem światełek. Płoną lampki żałobne. Ustawia się obok portretu Wodza, przybranego kirem i zielenią, warta honorowa.

[...] Przychodzi gremialnie T-wo samopomocy emigrantom z Ukrainy, jedna z najliczniejszych i najstarszych organizacji emigracji ukraińskiej, aby w godzinie zgonu swego Wodza uczcić tę bolesną dla siebie chwilę.

Dochodzi godz.[ina] 20. Zwartą masą stanęli członkowie Samopomocy.

Malowniczo wyglądała przy blasku pochodni, ubrana w stroje ludowe, sekcja kobieca T-wa ze sztandarem sekcijnym, na czele z przewodniczącą p.[anią] gen. [erałową] Omeljanowicz-Pawlenko.

I znów popłynął w wieczornej ciszy błagalny głos do Tronu Najwyższego z prośbą o wieczny odpoczynek dla Tego, który tak wiele ucierpiał za świętą ideę.

[...] Do późnej nocy, przy płonących pochodniach, gwarzyli Ukraińcy przy skromnym pomniku w Stancy, w swojej drugiej ojczyźnie⁴⁰.

Anons o uroczystościach z okazji dziesiątej rocznicy śmierci S. Petlury.

Źródło: „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1936, R. 4, nr 143

⁴⁰ B., *Z życia Stancy Ukraińskiej w Kaliszu*, „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1936, R. 4, nr 158.

21 listopada 1936 r. w Stancji obchodzono święto Ofiarowania Najświętszej Maryi Panny (prawosławne święto Wprowadzenia Bogurodzicy (Matki Bożej) do Świątyni), o godzinie 11.00 w cerkwi odbyło się nabożeństwo, a o 12.00 modły żałobne za spokój duszy inwalidów. W dniu następnym, w 15. rocznicę tragicznej śmierci 359 Ukraińców rozstrzelanych przez bolszewików w miejscowości Bazary, odbyło się nabożeństwo żałobne⁴¹.

6 maja 1937 r. z okazji rocznicy powstania II Dywizji Wołyńskiej, w cerkwi odbyło się nabożeństwo żałobne za poległych i zmarłych oficerów i żołnierzy tej dywizji. W nabożeństwie wzięło udział 50 osób wraz z dowódcą dywizji gen. Aleksandrem Zagrodzkim⁴². Z kolei 25 maja tego roku, w cerkwi odbyło się nabożeństwo żałobne z okazji 11. rocznicy śmierci Atamana Symona Petlury, w nabożeństwie wzięło udział około 80 osób⁴³.

28 sierpnia 1938 r. Stowarzyszenie byłych Żołnierzy Armii URL wspólnie z kaliskim Oddziałem Ukraińskiego Komitetu Centralnego urządziło obchody 950. rocznicy Chrztu Rusi-Ukrainy. Po uroczystym nabożeństwie w cerkwi nastąpiło poświęcenie dziesięciometrowego krzyża, ustawionego na skwerze⁴⁴.

Cmentarze

Zmarłych w obozach internowanych żołnierzy, a później mieszkańców Stancji, grzebano na trzech nekropoliach: założonym przez kaliskich Greków w 1786 r. Cmentarzu greko-orientalnym (prawosławnym) przy obecnej ul. Górnośląskiej – głównie oficerów armii URL i ich rodziny; Cmentarzu na Majkowie – przede wszystkim żołnierzy szeregowych. Jak podaje A. Kolańczuk, na obu tych miejscach pochowano w sumie około 400 uczestników ukraińskich walk niepodległościowych i członków ich rodzin⁴⁵.

Trzecim cmentarzem był cmentarz w Szczypiornie, który już wcześniej służył jako miejsce pochówku osób zmarłych w czasie internowania (w latach 1914-1921 pochowano na nim ok. 1200 jeńców różnych armii, biorących udział w I wojnie światowej).

Ukraińska część cmentarza została założona w 1921 r., chociaż pierwsze pochówki Ukraińców miały tam miejsce już wiosną 1919 r. Na początku 1923 r. na cmentarzu pochowanych było już ponad stu dwudziestu żołnierzy URL i członków ich rodzin. W tym też roku uporządkowano całą nekropolię, a w części ukraińskiej postawiono pomnik według projektu Ołeksandra Kostiučenki⁴⁶.

W pierwszym roku funkcjonowania Stancji odnotowano osiemnaście zgonów wśród jej mieszkańców, a koszty związane z organizacją pochówków pokrywano ze środków będących w dyspozycji referenta ds. kulturalno-humanitarnych. Wiosną 1925 r., z inicjatywy referenta Stancji, rozpoczęto prace porządkowe na cmentarzu w Szczy-

⁴¹ APK, Starostwo Powiatowe w Kaliszu 1918-1939, sygn. 187, k. 54. Stanica stosowała stary (juliński) styl liturgiczny, stąd święto wypadło 21 listopada według obowiązującego wówczas w Polsce kalendarza gregoriańskiego.

⁴² Tamże, sygn. 187, k. 56.

⁴³ Tamże, sygn. 187, k. 64.

⁴⁴ Tamże, sygn. 187, k. 72.

⁴⁵ A. Kolańczuk, *Nekropolie i groby...*, s. 53.

⁴⁶ Tamże, s. 55, 57.

piornie. Latem tego samego roku teren został ogrodzony, przy czym betonowe słupy oraz metalowa brama zostały wykonane na terenie Stancy dzięki środkom finansowym przyznanym przez Zarząd Główny Ukraińskiego Komitetu Centralnego (ZG UKC). W obrębie nekropolii oraz wokół niej posadzono drzewa. W toku tych działań ujawniono jednak brak uregulowanego statusu prawnego działki, na której znajdował się cmentarz, co skutkowało zakazem dalszych pochówków oraz groźbą jego likwidacji.

Ukraiński Cmentarz Wojskowy w Szczypiornie.

Źródło: www.szczypiorno.info

W 1926 r. podjęto inicjatywę zbierania funduszy na wykupienie gruntu od prywatnych właścicieli. Proces ten zakończył się w listopadzie 1929 r., kiedy to formalny akt kupna, po stronie ukraińskiej, podpisał zastępca prezesa zarządu Stancy, gen. Ołeksander Zahrodski. Po uregulowaniu kwestii własności na ukraińskiej części cmentarza znajdowało się już 278 pochówków. Wówczas, pod przewodnictwem zarządu Stancy, wznowiono prace porządkowe, a nekropolia uzyskała oficjalną nazwę Ukraińskiego Cmentarza Wojskowego w Szczypiornie. Według niektórych źródeł dopiero na tym etapie zamontowano ogrodzenie terenu oraz wzniesiono nowe krzyże. Od tego momentu cmentarz stał się głównym miejscem pochówku zmarłych mieszkańców Stancy. Do 1940 r., kiedy niemieckie władze administracyjne wprowadziły zakaz dalszych pochówków, na jego terenie przybyły pięćdziesiąt dwie nowe mogiły, w większości należące do byłych mieszkańców Stancy⁴⁷.

⁴⁷ E. Wiszka, *Emigracja ukraińska...*, s. 331-332.

Zakończenie

Życie religijne internowanych żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej w obozach w Kaliszu i Szczypiornie stanowiło istotny element w procesie zachowania tożsamości narodowej i duchowej. Funkcjonowanie cerkwi prawosławnej nie ograniczało się jedynie do spełniania potrzeb religijnych, lecz pełniło kluczową rolę w integracji społecznej oraz utrzymaniu więzi narodowych. Regularne nabożeństwa, organizacja bractw religijnych oraz wsparcie duchowieństwa sprzyjały umacnianiu wspólnoty w obliczu trudności wynikających z internowania. Religia nie tylko umożliwiała przetrwanie duchowe w warunkach izolacji, ale również podtrzymywała ukraińską tożsamość narodową, stanowiąc narzędzie mobilizacji społecznej oraz integracji. W kontekście internowania, cerkiew była nie tylko miejscem kultu, lecz również przestrzenią, w której kultywowano tradycje narodowe, co miało fundamentalne znaczenie dla zachowania ciągłości kulturowej i duchowej wspólnoty.

BIBLIOGRAFIA - REFERENCES

Archival sources:

Archiwum Państwowe w Kaliszu
- Starostwo Powiatowe w Kaliszu 1918-1939, sygn. 187, 214.

Studies:

- B., *Z życia Stanicy Ukraińskiej w Kaliszu*, „Echo Kaliskie Ilustrowane” 1936, R. 4, nr 158.
- Bonusiak W., *Z dziejów ludności ukraińskiej w powiecie kaliskim w latach 1920-1939*, „Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Rzeszowie” 1993, z. 10, s. 135-144.
- Boychak M.P., Lyakina R.M., *Ukraińscy lekarze za granicą (Polska 1920-1924, Czechosłowacja 1922-1940)*, Kalisz 2023.
- Golubnicha-Slenchak J., *Potencjał źródłowy materiałów ukraińskiego czasopisma prawosławnego Religijno-Naukowy Wistnyk (Aleksandrów Kujawski-Szczypiorno) w latach 1921-1923*, „Archiwa, Biblioteki i Muzea Kościelne” 2020, T. 113, s. 169-186.
- Gumieniuk O., *Kulturalno-oświatowa działalność w obozach internowanych w Polsce w kontekście ukraińskiej studenckiej emigracji*, „Historia i Polityka” 2014, nr 11, s. 117-124.
- Jarnecki M., *Kartka z dziejów ukraińskiej emigracji w Kaliszu w połowie lat trzydziestych XX w.*, „Rocznik Kaliski” 2004/2005, T. 30, s. 101-112.
- Jaroszewski J., *Physical activity of Ukrainian people interned in camps on the territory of the province of Łódź in the years 1920-1938*, „Sport i Turystyka. Środkowoeuropejskie Czasopismo Naukowe” 2020, t. 3, nr 3, p. 23-40.
- Karpus Z., *Jeńcy i internowani rosyjscy i ukraińscy na terenie Polski w latach 1918-1924*, Toruń 1997
- Karpus Z., *Pobyt żołnierzy Ukraińskiej Republiki Ludowej w obozach internowania w Polsce w latach 1920-1924*, [w:] *Europa Orientalis. Polska i jej wschodni sąsiedzi od średniowiecza po współczesność. Studia i materiały ofiarowane Profesorowi Stanisławowi Alexandrowiczowi w 65 rocznicę urodzin*, red. Z. Karpus, T. Kempa, D. Michaluk, Toruń 1996, s. 455-464.
- Karpus Z., *Stanica Ukraińska w Kaliszu. Centrum ukraińskiego życia społeczno-wojskowego na emigracji w Polsce w latach 1924-1939*, [w:] *Na przelomie stuleci. Naród – Kościół – Państwo w XIX i XX wieku*, red. M. Piotrowski, Lublin 1997, s. 407-414.
- Kolańczuk A., *Internowani żołnierze Armii UNR w Kaliszu 1920-1939*, Kalisz-Przemysław-Lwów 1995.

- Kolańczuk A., *Nekropolie i groby uczestników ukraińskich walk niepodległościowych w latach 1917-1921*, Przemysł 2003.
- Kolańczuk A., *Ukraińcy i ich życie w Kaliszu w latach 1920-1939*, [w:] *Kalisz – miasto otwarte. Mniejszości narodowe i religijne w dziejach Kalisza i ziemi kaliskiej*, pod red. K. Walczaka i E. Andrysiak, Kalisz 2006, s. 80-101.
- Kolańczuk A., *Ukraińscy emigranci polityczni w życiu naukowym, kulturalnym, społecznym i gospodarczym Drugiej Rzeczypospolitej*, Przemysł 2019.
- Palienio M., Sribniak I., *Życie codzienne internowanych żołnierzy Armii URL w Kaliszu w latach 1921-1924 (według materiałów z archiwów polskich i ukraińskich)*, „Przegląd Archiwalny Instytutu Pamięci Narodowej” 2020, T. 13, s. 185-202.
- Roth A., *Obóz i stacja ukraińska w Kaliszu po I wojnie światowej*, „Kronika Wielkopolski” 2000, nr 2, s. 55-69.
- Sosna G., Troc-Sosna A., *Hierarchia, kler i pracownicy Kościoła prawosławnego w XIX-XXI wieku w granicach II Rzeczypospolitej i Polski powojennej*, Warszawa-Bielsk Podlaski 2017.
- Sribniak I., *Kalisz – centrum życia społeczno-politycznego ukraińskich kombatanów w Polsce (w pierwszej połowie lat 20.): na podstawie nowo odkrytych materiałów z polskich i ukraińskich archiwów*, [w:] *Ukraina i Polska: drogi relacji międzypaństwowych. Zbiór artykułów naukowych z okazji 100-lecia nawiązania polsko-ukraińskich stosunków dyplomatycznych*, red. I. Matiasz, Kijów 2019, s. 106-124.
- Sribniak I., Palienio M., *Placówki oświatowe Ukraińskiej Armii Ludowej w obozie internowania w Szczypiornie w latach 1922-1923. Na podstawie obozowego czasopisma „Ukraiński Surmacz”, „Polonia Maior Orientalis” 2023, T. 10, s. 115-125.*
- Sribniak I., Palienio M., *Sport w obozowej codzienności internowanych żołnierzy armii Ukraińskiej Republiki Ludowej (Strzałkowo-Kalisz-Szczypiorno) 1921-1922 r.*, „Polonia Maior Orientalis” 2022, T. 9, s. 117-128.
- Synkewicz J., *Ukraińscy emigranci polityczni w Kaliszu i Piotrkowie Trybunalskim w latach 1920-1930 w świetle źródeł archiwalnych*, „Nowa Polityka Wschodnia” 2024, nr 1, s. 166-185.
- Tabaka A., *Fotografie z życia parafii prawosławnej w Kaliszu okresu międzywojennego. Album o Hermana Kariakina ze zbiorów Muzeum Okręgowego Ziemi Kaliskiej w Kaliszu jako źródło do badań historii społeczno-politycznej*, „Zeszyty Kaliskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk” 2023, Nr 23, s. 155-175.
- Waszkiewicz Z., *Życie religijne w Obozie Internowanych nr 6 w Aleksandrowie Kujawskim w 1921 roku*, [w:] *Aleksandrów Kujawski. Obozy jeńców i internowanych 1918-1921. Część I: Warunki życia jeńców i internowanych oraz ukraińskiej emigracji politycznej*, red. E. Wiszka, Toruń 2008, s. 91-97.
- Wiszka E., *Emigracja ukraińska w Polsce 1920-1939*, Toruń 2004.
- Wiszka E., *Prasa emigracji ukraińskiej w Polsce 1920-1939*, Toruń 2001.
- Wiszka E., *Prasa obozowa żołnierzy Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej internowanych w Kaliszu i Szczypiornie w latach 1920-1924*, „Rocznik Kaliski” 1996/1997, T. 26, s. 153-168.
- Wiszka E., *Stacja ukraińska w Kaliszu (1924-1939)*, [w:] *Polska Ukraina Osadczuk. Księga jubileuszowa ofiarowana profesorowi Bohdanowi Osadczukowi w 85. Rocznicę urodzin*, red. B. Berdychowska, O. Hnatiuk, Lublin 2007, s. 137-180.
- Wiszka E., *Szósta Strzelecka. Szósta Siczowa Dywizja Strzelecka Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Formowanie – szlak bojowy – internowanie 1920-1924*, Toruń 2012.
- Зілінський В., *Нариси історії української церкви Св. Покрови в м. Каліш (за матеріалами Центрального державного історичного архіву України у Львові)*, „Історія релігій в Україні: науковий щорічник” 2014, Кн. 1, с. 709-725.

